

УДК: 32.001:3.071:001.4

ІСТОРІЯ І ЗМІСТ ЛІНІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Тишкун Юрій

Національний університет “Львівська політехніка”

(стаття надійшла до редколегії – 22.02.2016 р., прийнята до друку – 12.04.2016 р.)

© Тишкун Ю., 2016

Розглянуто поняття глобального розвитку – змін людства: кількісних (його матеріальних показників) і якісних (його природи), структурних. Стверджено, що ідейні витoki концепції розвитку закорінені в есхатології, вігівському баченні прогресу, стадіальних (позитивістських, марксистських) теоріях історії. Констатовано, що у зазначених теоріях розвиток (“прогрес”, історія) трактують як лінійне, поступове розгортання досягнень людства. Натомість циклічний, нелінійний розвиток людства з ідейних мотивів визначається як неможливий. Зміна кількісного глобального розвитку якісним забезпечується через біфуркацію.

Ключові слова: поняття, термін, політична теорія, глобалістика, глобальний розвиток.

THE LINEAR CONCEPT OF GLOBAL DEVELOPMENT: HISTORY AND NATURE

Yuriy Tyshkun

The notion of global development is considered. Olena Koppel argues that nature of the category “global development” is still unclear and precisely undefined in different scientific concepts. Nevertheless, scientists have considered its determinants, aspects, vectors, despite lack of precise explanation of this term in the wide and narrow sense. Considered concept has originated from a wider concept of development. The idea of development came out from linear historical views of eschatological religions (Judaism, Christianity, Islam, etc.), the Whig interpretation of progress, rationalistic and stages theory concepts of history proposed by positivists and Marxists and also from the meliorism principle. It is stated that these concepts consider concepts of progress and history as strictly linear, gradual, cumulative deployment of man and mankind achievements in all directions. From the perspective of these theories cyclic non-linear development is impossible because of its negative psychological and social consequences, in particular, due to the absence of progress as stressed by I. Wallerstein. And vice versa, the idea of progress is incompatible with concepts of relativism and degradation.

The global (social) development, as a type of development in general, which includes international, national and human development is emphasized. The global development appears possible due to maintaining stability of global society. This stability is based on the mechanism of social inertia that provides heredity in global society and is embodied in structure of humanity differentiation for successful adaptation to natural environmental challenges. Global development includes two dialectically united dimensions. The first one is quantitative development as the changes in material culture, economy and humanity productivity. This kind of progress is based on usage of limited external (natural) resources. The second dimension is the qualitative development, i.e. changes in humanity nature, its culture. This development is based on usage of unlimited internal (cultural and psychological) resources of humanity. Connection between these measurements of global development is provided by bifurcation (overwhelming) during which the excess “degree” of certain quantitative indicators of global development causes changes in its quality.

Key words: notion, category, political theory, global studies, global development.

З приводу можливостей точного чи, навіть, відносного прогнозу соціального (зокрема політичного) розвитку – його головних тенденцій (спрямувань, напрямів) існують дві протилежні позиції: такий прогноз можливий [7], або ні [1, с. 290]. Утім, незалежно від ідейної позиції, яку поділяє дослідник, практично реалізувати прогностичну функцію науки щодо певного феномену і, отже, забезпечити

контроль над ним з боку людини можливо тільки через знання основних ознак (характеристик) досліджуваного явища, які й визначають його розвиток. Звідси дослідження політичного майбутнього людства неможливе без знання суті базової категорії глобалістики – “глобального розвитку”, в описах якої відображено динаміку існування людства. Однак зміст цього поняття глобалістики, як стверджує

О. Коппель, несталий, а його універсального визначення немає [7]. Це обмежує гносеологічний і епістеміологічний потенціал поняття, можливості визначення за його допомогою специфіки і спрямованості глобальних процесів, співвідношення спонтанного і планованого в його рушіях і детермінантах. Це, на нашу думку, впливає на здатність міжнародного співтовариства регулювати функціонування глобального суспільства за допомогою механізму глобального управління як “виходу” планетарної політії.

Наразі немає дослідників і мислителів, які б зосередилися винятково на змістовному наповненні поняття й суті явища глобального розвитку та вичерпно дослідили його. Немає також досліджень, які б детально і глибоко розглядали співвідношення його окремих (кількісних і якісних) аспектів. Однак наявні окремі роботи, які дають змогу розглядати певні аспекти однойменних поняття і явища. Так, філософи (Є. Петрушенко [14, с. 56, 131], Е. Юдін, Б. Грушин, Л. Маркова [9]) і соціологи (І. Валерстайн [3]), політологи (Т. Алексєєва, П. Бернел [1, с. 13; 2, с. 599–600]) розглянули поняття “розвиток” загалом і його складові. І. Валерстайн також розглянув часові межі формування цього поняття, аргументи проти використання поняття “нелінійний розвиток”. Політологи дали визначення поняття “глобальність” (Е. Хейвуд [25]) і варіанти тлумачення “глобального розвитку” (О. Коппель [7]). Футурологи (Е. Тоффлер і Г. Олвін) розглянули окремі чинники, які впливають на розвиток людства з якісних та з кількісних позицій, а економісти (В. Іноземцев, В. Мельянцеv), антрополози (А. Коротаєв, Д. Халтуріна), політологи (О. Резнікова [22]), фізики (С. Капіца [27]), екологи (Г. Тернер) – окремі аспекти взаємодії кількісних і якісних показників (економічних, демографічних, освітніх, екологічних і політичних) глобального розвитку.

Метою розвідки є розгляд змісту поняття “глобальний розвиток”. Зазначена ціль зумовлює такі завдання роботи: 1) розглянути значення поняття “глобальний розвиток” у межах його лінійної парадигми; 2) дослідити співвідношення кількісного і якісного лінійного розвитку і їхню взаємодію; 3) висвітлити аргументи концепції “нелінійного” розвитку і їхню правомірність.

Поняття “глобальний розвиток” складається з двох компонентів – “глобальності” й “розвитку”. Е. Хейвуд, який аналізує перше поняття, відштовхуючись від парадигм інтернаціональної та глобалізації, вказує, що термін “глобальний” має два значення. Перше значення вказує на планетарність (а не тільки регіональний чи національний) явища (в нашому випадку – розвитку – Ю. Т.), а друге – на

його “всеосяжність” і “всеохопність” (заторкує, фактично або потенційно, усі регіони Землі і всіх людей). [25, р. 1–2, 3]. “Глобальний” вимір розвитку став значущим в останні десятиліття під впливом глобалізації.

Свою чергою, “розвиток”, за І. Валерстайном, відображає “нормальний” стан існування певної системи [3, с. 78]. Він є процесуальним поняттям, оскільки він як вища (імовірно спрямована [8, с. 195]) форма руху відзначається послідовною, закономірною (за природою й характером, причинами-рушіями), довготривалою, незворотною, якісною зміною характеристик певного явища в часі та просторі. Ці змістовно спрямовані зміни забезпечують “прогрес” – “розгортання” “згорнутих” властивостей явища, сходження від його “нижчого”, “малозначного” до вищого, “повноцінного” стану [9; 19; 21]. Звідси зміни в просторі та часі характерні для “історії”, “соціального процесу”, “соціальної еволюції” дають змогу ототожнити їх із суспільним “розвитком” і навпаки. Зокрема, за Г. Гегелем розвиток як зв’язна розповідь про розвиток і прогрес тотожна історії (людства, перетворенню ним зовнішнього світу) як вияву природи і сутності людей, які повинні реалізувати свій потенціал [Цит. за: 1, с. 27–30].

Ідея “розвитку” є концентрованим принципом меліоризму – базового складника ідеології лібералізму, згідно з яким людство “може й повинне” вдосконалюватись [3, с. 231 ред. прим., 232]. Останній, своєю чергою, є теоретизованим викладом і втіленням орієнтованого на “світле майбутнє” утопічного світогляду, який відображає ідеалізовані уявлення про майбутнє суспільство [4, с. 303]. Він послідовно розвивався від: 1) есхатологічних “світових” релігій, які бачать певну (нормативну) мету в існуванні людства і з тлумачення яких випливає тлумачення розвитку як спрямованого в бажаному напрямку “руху людства до певної (кращої й позитивної – Ю. Т.) мети”, через 2) “вігівське тлумачення історії” лорда Т. Маколея про перевагу нинішнього стану справ над усіма попередніми та майбутнього над теперішнім і чітку обумовленість сучасності минулим [3, с. 231], до 3) філософії історії марксизму, лібералізму та “всіх” її стадіальних концепцій, яка зводиться до безумовного прогресу на всіх рівнях і у всіх структурах суспільства, унаслідок якого можна досягти загального процвітання, задоволення нових потреб людства через усунення штучних перешкод, якнайповнішої реалізації цінностей свободи, рівності, соціальної справедливості та економічного достатку [3, с. 231, 232; 4, с. 301–302]. Ця ліберальна “ідея розвитку” людей (по суті слабких,

нецивілізованих і невігласів), як і загалом поняття “розвитку” та “еволюції”, за І. Валерстайном, – радше приписувальні, а не аналітичні поняття. Вони нав’язувалися людству разом із категорією “цивілізація” і згодом замінили її [3, с. 128–129, 237–238]. Зв’язок “розвитку” з “цивілізацією” зумовлюється тим, що “розвиток”, який забезпечується індивідуальними, але “бажано” і колективними зусиллями суспільства й держави – відносний і визначається тільки в межах “драбини прогресу” – ієрархії, у якій одні люди “цивілізованіші” за інших. Розвиток зводиться до універсального “навчання” (“теоретично кожної” людини, спільноти й народу) “здатності” з часом стати “цивілізованими” й “компетентними” внаслідок соціалізації та спеціальної освіти. Тобто інструментальної здатності діяти (працювати) згідно із соціальними нормами (компетентість) та подолання несправедливості через обмеження свободи людини культурою, від якого не можна ухилитись (справедливість або цивілізованість). Ці вміння, яким навчаються через розвиток, тісно взаємопов’язані, окрім “аномальних і ... тривожних” винятків [3, с. 129–130, 208, 232–233].

Різновидом розвитку (прогресу) взагалі є розвиток соціальної системи як врівноваження впливу на неї зовнішнього середовища [10, с. 22]. Він досягається через диференціацію соціальної системи й появу нових її елементів, які, за Т. Парсонсом, володіють більшою адаптивною здатністю, аніж компоненти системи, які виконували цю функцію раніше [13, с. 44]. Однак ця інноваційність у жодному разі не підриває й не знищує ознак та характеристик наявної соціальної системи, не руйнує її, перетворюючи на цілком новий об’єкт. Адже адаптація системи до її зовнішнього середовища доповнюється “ефектом запізнення” за Н. Еліасом, який зумовлюючи структуру системи, особливо, її внутрішні причинно-наслідкові зв’язки, визначає поступовість змін якостей соціальних об’єктів, дозволяючи їм протистояти дестабілізуючим зовнішнім впливам, зберігати власні вектори руху [10, с. 19]. Окрім адаптації загалом, характер і динаміку соціального розвитку Модерну, за Е. Гідденсом, зумовлюють такі характеристики: розділення часу і простору і через це – вихід соціальних відносин поза межі локального контексту, у невизначені час і простір; рефлексивність практики [Цит. за: 1, с. 288–289].

Різновидом соціального прогресу взагалі, на нашу думку, є глобальний соціальний розвиток (макрорівень) або просто – глобальний розвиток і його складники – людський розвиток, який відображає глобальний розвиток на індивідуальному

(мікрорівні) і міжнародний розвиток – зусилля суспільств із розвиненими економіками, спрямовані на забезпечення індивідуального, національного і глобального розвитку в суспільствах “другого” і “третього” світів (мезорівень).

Глобальний (соціальний) розвиток або “прогрес” тлумачиться як цілковито зумовлене зусиллями людини неухильне сходження людства до висот розуму, справедливості, миру й добра [4, с. 12, 159]. “Гіперглобалісти” за замовчанням ототожнюють цей, “порівняно плавний”, хід людського прогресу із глобалізацією в межах лінійного погляду на історичні зміни [23, с. 17]. Своєю чергою, А. Сен уточнює, що глобальний, “універсальний” концепт розвитку містить компоненти: нагромадження фізичного й людського капіталу, критичними компонентами яких є досягнення: соціальних цілей, свободи, демократії, етнічних і людських прав [28, р. 16]. Практично ж глобальний розвиток відображає максимально можливу сукупність реальних, якісних, змін людства, його природи й характеру (зокрема ментальності, культури, науки), умов існування як його історію. Це визначення, на думку О. Коппель, також охоплює: розвиток планети загалом; зміни людства в просторі та часі, які відображають закономірності, тенденції та напрями коеволюції внутрішнього розвитку окремих країн та народів у їхньому взаємозв’язку, взаємодії і взаємосполученні; сукупність розвитку окремих країн, держав і цивілізацій; розвиток “світового співтовариства”; розширення “соціальності”, тобто явищ, які суспільство вважає органічною частиною внутрішнього середовища, “своїми”. Цей різновид розвитку відповідає критерію розвитку соціальної системи (глобальної) за Т. Парсонсом через її диференціацію та адаптацію, оскільки супроводжується ускладненням внутрішньої структури людства, видозміною системи взаємодій між ними (глобальних відносин), трансформацією цінностей та норм життєдіяльності людей, які регулюють соціальний розвиток, зміною пріоритетів у вирішенні проблем глобальної системи [7].

Джерелом глобального розвитку є необмежена здатність людини до “самотрансценденції” як виходу за власні межі через творчі пошуки – навчання, прирощення знання, вдосконалення майстерності, технологій, стратегій, висунення інновацій [4, с. 306; 7]. Умовою розвитку глобального суспільства, згідно з А. Етціоні, є: багаті та гнучкі соціальні структури; сприятливі природні умови; сформовані та високо поціновані культурні традиції, оптимістичний погляд на майбутнє; творчі діячі з адекватним сприйняттям реальності [Цит. за: 4, с. 306–307].

Отже, коли глобальний розвиток ототожнюють із: “процесом”, акцент роблять на відтворенні

соціального буття людства, “історією” – акцентують на зіставленні різних за часом форм глобального суспільства, а з “еволюцією” – наголошують на формах самовизначення і внутрішнього перетворення суспільства (“внутрішнього світу” і схем діяльності людини) як на особливих глобальних еволюційних “механізмах” [Див.: 6, с. 8–9]. Утім розвиток не тотожний “творенню” – спонтанному формуванню певного явища з хаосу, його появи з нічого [9; 21]. Навпаки, у глобальному розвитку постійно наявна спадковість із минулими станами існування людства, які зумовлюють цю еволюцію, захищають її цілісність. Цю спадковість забезпечує інерційність глобальної системи (рівень розвитку її “життєвих сил” або ж “сила (спротиву) традиційного соціального”, за Н. Матвеевою) як механізм зв’язку минулого і сучасного людства, формування майбутнього через стійке співвідношення традиційного та інноваційного, відтворення культурних цінностей, що забезпечує її стійкість і надає простір для інновацій [Див.: 10, с. 19, 20, 21, 22, 23].

Незважаючи на твердження окремих дослідників [Див.: 7] про можливість нелінійного, неоднозначного, низхідного розвитку – глобального (та інших його видів) існують істотні аргументи проти цього. Так ідея прогресу не передбачає релятивізму – “зупинок і падінь” зокрема – занепаду, оскільки це є ціннісним запереченням розвитку-прогресу. Щобільше, за І. Валерстайном визнання циклічності (повторюваності подій [8, с. 182]) історії є заявою про те, що “прогресу не існує” [3, с. 237–238]. Визнати нелінійність, неоднозначність розвитку не дають змоги також ідейні джерела цієї концепції [4, с. 12, 301–302]. Окрім того, з морально-етичного погляду ідея прогресу надихає на історичну дію мільйони, дає сенс життя для тих, хто втратив іншу віру [4, с. 12]. Натомість підйом індивідів і мас на звернення неможливий, якщо ці досягнення конечні й минулі. Ідея циклічності розвитку також є запереченням розвитку як еволюції, тобто безперервних кумулятивних ефектів, які переважають над злетами й падіннями як фазами циклічного часу.

Кумуляція за лінійного розвитку досягається через пошук “проблем” і спробу їх вирішення, після успіху яких виникають нові проблеми [28, р. 19]. Їх вирішення, і, отже, суспільний розвиток, за А. Тойнбі, є наслідком зусиль носіїв динамічного начала – творчої (імпульсивної, самовизначеної, оригінальної й неповторної) меншості неординарних особистостей, які перевершують посередностей талантом, працелюбністю або продуктивністю, у яких найповніше розкриті можливості людської природи. Вони імпульсивно впливають

на пересічних членів суспільства через мімесис (наслідування) [1, с. 179; 4, с. 49].

Згадані проблеми людства, які є рушіями глобального розвитку, перманентні. Вони діалектично взаємопов’язані, як матеріальні (порушення кількісних і вартісних пропорцій) і нематеріальні (суб’єктивно-ціннісні – неоднорідність соціокультурного середовища) асиметрії й дисбаланси всередині глобальної спільноти. Це порушення глобального порядку, економічної рівноваги, екологічної стійкості, пропорційності та співрозмірності частин людства. Вони формують непропорційності й неспівмірності складових суспільства планети як цілого, зумовлені його структурно-функціональною та організаційно-інституційною реструктуризацією – “усталеною відсутністю структурної рівноваги” її економічної системи [Див.: 8, с. 175, 179, 181, 183, 184]. Саме наявність цих проблем створює ілюзію циклічності та порушень лінійного (осьового) часу. Хоча, на нашу думку, йдеться про дію, у межах лінійного розвитку, іншого механізму – переходу кількісного лінійного розвитку людства в якісний. Перший – екстенсивний, екзогенний або еволюція – зводиться до просторового поширення людства (по планеті), змін кількісних параметрів існування людства в межах його наявних якостей, обумовлюється ресурсами його навколишнього (природного) середовища. Це послідовна, безперервна за часом і ефектом дії множина закономірних трансформацій (зовнішня форма переходу від однієї ситуації рівноваги до іншої [8, с. 191]). Другий – ендегенний, інтенсивний розвиток у часі (епігенез) [Див.: 7; 9; 21], зумовлений внутрішніми характеристиками людства, його внутрішнім (культурним) світом.

Прикладами глобального кількісного (ендегенного) розвитку є: 1) зростання об’єму наявної в людини інформації, яка збільшує її владу над природою, і, водночас, робить людство залежним від інформації, робить її важливішою за самі явища, які в ній відображені [5]; 2) науково-технічний розвиток, як самоціль [4, с. 157] і вимога політекономії, зумовлена тим, що максимізація прибутку і зниження витрат виробництва можливі винятково через застосування його раціональних методів і технологічних досягнень [3, с. 190]; 3) “нескінченне накопичення капіталу” (дотримання закону вартості), як ірраціональна ціль, 4) розширення “з неймовірною швидкістю” масштабів матеріального виробництва, продуктивних сил, швидке проходження стадій технологічного розвитку, 5) перетворення всього на об’єкт раціоналізації, володіння і споживання – безперервна ком-модифікація (перетворення на товар) будь-чого, яка дає змогу втілити інструментальне ставлення людини до світу [3, с. 81, 114, 116; 7].

Перехід кількісного розвитку (зростання кількості людства, його географічного поширення, об'ємів виробництва і споживання тощо) у ендогенний якісний (зміна параметрів людства – його перетворення із сільської спільноти на міську, із неосвіченої на освічену, старіння, глобальна концентрація багатства і високооплачуваної зайнятості і т. ін. [3, с. 122, 178]), на нашу думку, зводиться до порушення “міри” (співвідношення) кількісних і якісних характеристик розвитку. Воно спричиняє стійку, незворотну зміну його якості, перехід з однієї форми в іншу внаслідок наближення кількісних показників глобального розвитку до межі, яка є “межею міри” його “якості”. Мінімальний вихід кількісних показників глобального розвитку за цю межу, його найменші зміни і спричиняють зміну якостей глобального розвитку – його режиму функціонування, проявів та природи [Див.: 9; 14, с. 101, 120; 21]. І. Валерстайн описує це порушення міри як точку біфуркації, у якій навіть незначні впливи – важливі, оскільки після них система перестає діяти за старими правилами [3, с. 177, 289]. Вони спричиняють “структурні” зміни (кризи як спосіб вирішення суперечностей і досягнення якісно нового рівня рівноваги, закладення векторів майбутнього розвитку [8, с. 192, 203]) у напрямках, які визначають історичні тенденції розвитку системи [3, с. 51], в нашому випадку, – глобального соціуму як самопідтримуваної історичної системи. Водночас Д. Медоуз описує перехід кількісного розвитку в якісний (“непередбачене перевищення якихось меж”), яке є наслідком зростання, як “перебір” – самовільно наростаюче, вчасно не зняте навантаження на систему, яке після проходження порогів нелінійності різко змінює її поведінку [12]. Як її доповнює І. Валерстайн, це процеси в межах комплексної системи (у нашому випадку людства – Ю. Т.), які виводять її зі стану рівноваги, розбалансовують, спричиняючи масштабні, хаотичні зміни, зсуви, які рухають систему до нового порядку, невизначеного й непередбачуваного, на коротких часових проміжках, але залежного від маси обставин [3, с. VIII, 5, 79].

Прикладом такого переходу від кількісного глобального розвитку до якісного, на нашу думку, є перехід від екстенсивної експлуатації природи (матеріального капіталу) і її переваження після досягнення “меж зростання” [4, с. 20–21] внаслідок дії “звільненого Прометея” капіталістичної системи, яка “на всій земній кулі з неймовірною швидкістю розширює масштаби виробництва (і примножує кількість населення)” [3, с. 114], до інтенсивної експлуатації людського, соціального й культурного

“капіталів” (із 1960-х рр.). Завдяки чому ще в 1973 р. доля нагромаджених інвестицій у людський фактор у країнах Заходу та Японії в сукупному фонді їх капіталізованих витрат на розвиток досягла 56–57 %, а на межі ХХ–ХХІ ст. – розміри неречового капіталу перевищили об'єм основного капіталу наполовину [11, с. 3].

Висновки. Отже, розглянувши ідейні витoki, визначення й компоненти глобального розвитку, його співвідношення із пов'язаними поняттями – “глобальністю”, “глобалізацією”, “розвитком”, “еволюцією”, “процесом”, “історією” можемо витлумачити його, як поступові, зумовлені ресурсними обмеженнями Землі, зміни кількісних показників людства, які після досягнення певної межі (точки біфуркації або перебору) набувають характеру певних “якостей” людства, визначених його культурною природою. Якісний розвиток людства і є нічим іншим, як зміною його природи, тобто історією. Цей розвиток є лінійним і кумулятивним (еволюцією), не припускає відступів і відкатів.

Телеологічність ідеї розвитку (есхатологічної, вігівської, прогресистської) передбачає його висхідний характер у двох площинах – кількісний і якісний, просторовий і часовий, пов'язаних діалектичними відносинами. Саме ця – складна й неоднозначна – діалектика схиляє частину науковців і філософів відкидати ідею розвитку взагалі, бачити його як “дурну безконечність” (у термінології Г. Гегеля) повторів, у межах яких насправді нічого не змінюється, окрім циклів підйомів і спадів. Наявні визначення глобального розвитку і його складників відображають відповідне явище, однак не описують його співвідношення з іншим процесуальним явищем (глобалізацією), взаємодії із глобальною політикою, які потребують подальшого наукового пошуку.

1. Алексеева Т. А. *Современные политические теории* / Т. А. Алексеева. – М. : РОССПЭН, 2000. – 479 с.
2. Бернел П. *Розвиток (development)* / П. Бернел // *Короткий оксфордський політичний словник*. – К.: Вид-во С. Павличко “Основи”, 2006. – С. 599–600.
3. Валерстайн И. *Конец знакомого мира: Социология XXI века* / Иммануэль Валерстайн. – М. : Логос, 2004. – 368 с.
4. Василенко И. А. *Политическая глоба листика : учеб. пособ. [для вузов]* / Василенко И. А. – М. : Логос, 2003. – 360 с.
5. Гор А. *Земля на чаше весов. В поисках новой обшей цели* [Электронный ресурс] / Альберт Гор // *Новая постиндустриальная волна на Западе: Сб. / за ред. В. Иноземцева*. – М. : Academia, 1999. – Режим доступа: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1557.html
6. Кемеров В. Е. *Введение в социальную философию : учеб. [для вузов]* / Кемеров В. Е. – 4-е изд., испр. – М. : Академический Проект, 2001. – 314 с. – Режим доступа: <http://www.ulstu.ru/main?cmd=file&>

- object=1865; 7. Koppель О. А. Глобалістика як нова інтегральна наука про сучасний світ; Міжнародні відносини і глобальний розвиток [Електронний ресурс] / О. А. Коппель // Персональний сайт А. А. Коппель. – Режим доступу: <http://helen-koppel.narod.ru/030.htm>; <http://helen-koppel.narod.ru/035.htm>; 8. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження [Електронний ресурс] / Наталія Кравчук // Міжнародна економічна політика. – 2011. – Вип. 1–2. – С. 170–210. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2011_1-2_9; 9. Маркова Л. А. Развитие [Електронний ресурс] / Л. А. Маркова // Энциклопедия эпистемологии и философии науки. – М. : “Канон+”, 2009. – Режим доступу: http://epistemology_of_science.academic.ru/663/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5 10. Матвеева Н. А. Социальная инерция. К определению понятия [Електронний ресурс] / Матвеева Н. А. // СОЦИС. – 2004. – № 4. – С. 15–23. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/128/672/1217/002.MATVEEVA.pdf> 11. Мельянцева В. А. Глобальный рост в эпоху турбулентных перемен [Електронний ресурс] / В. А. Мельянцева // Институт стран Азии и Африки МГУ: Публикации Он-Лайн. – Режим доступу: http://www.iaas.tsu.ru/pub_r/online_r/newtext.doc 12. Мидоуз Д. За пределами допустимого: глобальная катастрофа или стабильное будущее? [Електронний ресурс] / Донелла Мидоуз, Деннис Мидоуз, Йорген Рандерс // Новая постиндустриальная волна на Западе: Сб. / за ред. В. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – Режим доступу: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1572.html 12. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 270 с. 14. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів / Віктор Петрушенко. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2009. – 264 с. 15. Развитие [Електронний ресурс] // Большой Энциклопедический словарь. 2000. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/250226> 16. Развитие [Електронний ресурс] // История слов / В. В. Виноградов, 2010. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/wordhistory/207/%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%95> 17. Развитие [Електронний ресурс] // Словарь-тезаурис синонимов русской речи / Бабенко Л. Г. – М. : АСТ-ПРЕСС, 2007. – Режим доступу: <http://syn-tesaurus.academic.ru/3083/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5> 18. Развитие [Електронний ресурс] // Современная энциклопедия. 2000. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/39974> 19. Развитие [Електронний ресурс] // Толковый словарь Ожегова / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. 1949-1992. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/197062>; 20. Развитие [Електронний ресурс] // Толковый словарь Ушакова. Д.Н. Ушаков. 1935-1940. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/994926> 21. Развитие [Електронний ресурс] // Философская энциклопедия. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013/%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%95; 22. Резникова О. О. Перспективи глобального розвитку у 2014 році: висновки для України / Резникова Ольга Олександрівна // Страте-
гічні пріоритети. – 2014. – № 1 (30). – С. 169–174; 23. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / [Д. Хелд, Д. Гольдблатт, Э. Макгрю, Дж. Пerratон]. – М. : Праксис, 2004. – xxiv, 576 с. 24. About Human Development [Електронний ресурс] // United Nations Development Programme. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/About%20Human%20Development%20%20Human%20Development%20Reports.htm> 25. Heywood A. Chapt. 1 Introducing Global Politics [Електронний ресурс] // Teaching Resources: Sample chapt. from Politics by A. Heywood. – Режим доступу: [http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20\(by%20Author\)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf](http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20(by%20Author)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf) 26. International development [Електронний ресурс] // Wikipedia, the free encyclopedia – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=International_development&oldid=677661015 27. Kapitza S. Global Population Blow Up and After: The demographic revolution and information society / Sergey Kapitza. – Ulm: Ebner and Spiegel, CPI Books, 2006. – 272 p. 28. Turning Points in the Transformation of the Global Scene / Eds. A. Kuklinski and B. Skuza. – Warsaw : Rewasz; The Polish Association for the Club of Rome, 2006. – 344 p.
1. Alekseeva T. A. Sovremennye polytycheskye teoryy / Alekseeva T. A. – М.: ROSSPEN, 2000. – 479 s. 2. Bernal P. Rozvytok (development) / PB // Korotkyi oksfordskyi politychnyi slovnyk. – К. : Vyd-vo S. Pavlychko “Osnovy”, 2006. – S. 599–600; 3. Vallerstain Y. Konets znakovoho myra: Sotsyolohyia XXI veka / Ymanuel Vallerstain. – М. : Lohos, 2004. – 368 s. 4. Vasylenko Y. A. Polytycheskaia hlobalystyka: Ucheb. posob. [dlia vuzov] / Vasylenko Y. A. – М. : Lohos, 2003. – 360 s. 5. Hor A. Zemlia na chashe vesov. V poyskakh novoi obshchei tsely [Elektronnyi resurs] / Albert Hor // Novaia postyndustrialnaia volna na Zapade: Sb. / za red. V. Ynozemtseva. – М. : Academia, 1999. – Rezhym dostupu: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1557.html; 6. Kemerov V. E. Vvedeniye v sotsyalnuuu fylosofyiu: Uchebn. [dlia vuzov] / V. E. Kemerov. – Yzd. 4-e, yspr. – М. : Akademicheskyy Proekt, 2001. – 314 s. – Rezhym dostupu: <http://www.ulstu.ru/main?cmd=file&object=1865>. 7. Koppel O. A. Hlobalistyka yak nova intehralna nauka pro suchasnyi svit; Mizhnarodni vidnosyny i hlobalnyi rozvytok [Elektronnyi resurs] / O. A. Koppel // Personalnyi sait A. A. Koppel. – Rezhym dostupu: <http://helen-koppel.narod.ru/030.htm>; <http://helen-koppel.narod.ru/035.htm> 8. Kravchuk N. Asymetrii i dysbalansy hlobalnoho rozvytku: ideino-teoretychni ta fundamentalni osnovy doslidzhennia [Elektronnyi resurs] / Nataliia Kravchuk // Mizhnarodna ekonomichna polityka. – 2011. – Vyp. 1–2. – S. 170–210. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2011_1-2_9 9. Markova L. A. Razvytye [Elektronnyi resurs] / L. A. Markova // Entsiklopedyia epystemolohyy y fylosofyy nauky. – М. : “Kanon+”, 2009. – Rezhym dostupu: http://epistemology_of_science.academic.ru/663/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5; 10. Matveeva N. A. Sotsyalnaia ynertsyia. K opredeleniyu poniatyia [Elektronnyi resurs] / Matveeva N. A. // SOTSYS. – 2004. – № 4. – S. 15–23. – Rezhym dostupu: <http://ecsocman.hse.ru/data/128/672/1217/002.MATVEEVA.pdf> 11. Meliantsev V. A. Hlobalnyi rost v epokhu turbulentykh peremen [Elektronnyi resurs] /

- V. A. Meliantsev // *Ynstytut stran Azyy y Afryky MHU: Publykatsyy On-Line*. – Rezhym dostupu: http://www.iaas.msu.ru/pub_r/online_r/newtext.doc 12. Mydouz D. *Za predelamy dopustymoho: hlobalnaia katastrofa yly stablynoe budushchee?* [Elektronnyi resurs] // Donella Mydouz, Denny Mydouz, Yorhen Randers // *Novaia postyndustrialnaia volna na Zapade* : Sb. / za red. V. Ynozemtseva. – M. : Academia, 1999. – Rezhym dostupu: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1572.html 13. Parsons T. *Systema sovremennykh obshchestv* / Tolkott Parsons. – M.: Aspekt-Press, 1998. – 270 s. 14. Petrushenko V. *Tlumachnyi slovnyk osnovnykh filosofskykh terminiv* / Viktor Petrushenko. – Lviv : Vyd-vo Lvivskoi politekhniki, 2009. – 264 s. 15. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Bolshoi Entsyklopedychesky slovar*, 2000. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/250226> 16. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Ystoriya slov* / V. V. Vynogradov, 2010. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/wordhistory/207/%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%95> 17. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Slovar-tezaurus synonymov russkoi rechy* / Babenko L. H. – M. : AST-PRESS, 2007. – Rezhym dostupu: http://syn_tesaurus.academic.ru/3083/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5; 18. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Sovremennaiia entsyklopedyia*, 2000. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc1p/39974> 19. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Tolkovy slovar Ozhehova* / S. Y. Ozhehov, N. Iu. Shvedova. 1949-1992. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/197062> 20. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Tolkovy slovar Ushakova*. D. N. Ushakov. 1935–1940. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/994926> 21. *Razvytye* [Elektronnyi resurs] // *Fylosofskaia entsyklopedyia*. – Rezhym dostupu: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1013/%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%95 22. Reznikova O. O. *Perspektyvy hlobalnoho rozvytku u 2014 rotsi: vysnovky dlia Ukrainy* / Reznikova Olha Oleksandrivna // *Stratehichni priorytety*. – 2014. – No. 1 (30). – S. 169–174. 23. Kheld D. *Hlobalnye transformatsyy: Polytyka, ekonomyka, kultura* / [D. Kheld, D. Holdblatt, Э. Makhriu, Dzh. Perraton]. – M. : Praksys, 2004. – xxiv, 576 s. 24. *About Human Development* [Elektronnyi resurs] // *United Nations Development Programme*. – Rezhym dostupu: http://hdr.undp.org/en/About%20Human%20Development%20_%20Human%20Development%20Reports.htm 25. Heywood A. *Chapt. 1 Introducing Global Politics* [Elektronnyi resurs] // *Teaching Resources: Sample chapt. from Politics by A. Heywood*. – Rezhym dostupu: [http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20\(by%20Author\)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf](http://www.palgrave.com/resources/CW%20resources%20(by%20Author)/H/Heywood-Global-Politics/9781137349262_sample.pdf) 26. *International development* [Elektronnyi resurs] // *Wikipedia, the free encyclopedia* – Rezhym dostupu: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=International_development&oldid=677661015 27. Kapitza S. *Global Population Blow Up and After: The demographic revolution and information society* / Sergey Kapitza. – Ulm: Ebner and Spiegel, CPI Books, 2006. – 272 p. 28. *Turning Points in the Transformation of the Global Scene* / Eds. A. Kuklinski and B. Skuza. – Warsaw: Rewasz; *The Polish Association for the Club of Rome*, 2006. – 344 p.